

MUSTAQILLIK YILLARIDA SADRIDDIN AYNIY ILMIIY-ADABIY MEROSINING O'RGANILISHI

Temirov Farrux Umedovich,
BuxDU, t.f.f.d.(PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada, tarixnavis adib, yirik so'z san'atkori va adabiyotshunos olim Sadridin Ayniyning mustaqillik yillarida hayot yo'li, ilmiy-adabiy merosi shoir, tarjimon, tarixshunos, manbashunos, sharqshunos, romannavis, olim sifatidagi ilmiy-ijodiy faoliyatining o'rganilishi. Adibning zamondoshlari va yaqin qalam ahllari tomonidan uning ilmiy-ijodiy faoliyati, ilmiy merosiga, jadidchilik va taraqqiyparvarlik faoliyatiga o'z asarlarida, u haqdagi bildirgan fikr-mulohazalarini va xotiralari to'g'risidagi ma'lumotlar, shuningdek Ulkan sanatkor Sadridin Ayniy ijodi va faoliyatini yangicha mezonlarda o'rganish, u qoldirgan bebaho ilmiy va adabiy merosni har tomonlama tadqiq etish, uni nashr qilish bilan bog'liq yana ko'plab muammolar borki, bugungi kunda qilinayotgan, tadqiq etilayotgan va o'rganilayotgan ilmiy ishlar, nashr qilinayotgan kitoblar, monografiyalar, maqolalar, ularning yechimiga bag'ishlangan dastlabki qadamlar ilmiy jihatdan tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Ilmiy, adabiy, jamoat arbobi, fan, madaniyat, marifat, olim, yozuvchi, akademik, jadidchilik, iste'dod

ИЗУЧЕНИЕ НАУЧНО-ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ САДРИДДИНА АЙНИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Темиров Фаррух Умедович,
д.ф.и.н. (Phd), доцент, Бухарский государственный университет

Аннотация: В данной статье рассмотрены вопросы изучения жизненный путь, научное и литературное наследие историка, писателя, литературоведа Садриддина Айни в годы независимости, научная и творческая деятельность как поэта, переводчика, историка, источникововеда, востоковеда, прозаик, ученый, сведения современников и близких родственников писателя о его научной и творческой деятельности, научном наследии, модернизме и прогрессивной активности в его произведениях, мнениях и воспоминаниях, высказанных о нем, а также о великом искусствоведе Садриддине Айни. А также научно проанализированы проблемы, связанные с изучением его творчества и деятельности в новых критериях, сведения об изучении его бесценного научно-художественного наследия, ряд научные работы, посвященные на творчество Садриддина Айни.

Ключевые слова: Ключевые слова: научный, литературный, общественный деятель, наука, культура, просвещение, ученый, писатель, академик, джадидизм, талант.

EXPLORATION OF SCIENTIFIC AND CREATIVE HERITAGE OF SADRIDDIN AINI IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

Temirov Farrukh Umedovich,
Doctor of philosophy (Phd), Bukhara State University

Abstract: This article examines the study of life, scientific and literary heritage of the historian, writer, literary scholar Sadridin Aini in the years of independence, scientific and creative activities as a poet, translator, historian, source researcher, orientalist, prose writer, scientist, information of the writer's contemporaries and close relatives about his scientific and creative activities, scientific heritage, modernism and progressive activity in his works, opinions and memories expressed about him, as well as about the great art historian Sadridin Aini. And also scientifically analyzed the

problems associated with the study of his creativity and activity in the new criteria, information on the study of his invaluable scientific and artistic heritage, a number of scientific works devoted to the works of Sadriiddin Aini.

Key words: scientific, literary, public figure, science, culture, enlightenment, scientist, writer, academician, jadidism, talent.

KIRISH. Sadriiddin Ayniy XX asrning buyuk va takrorlanmas yozuvchisidir. Uning hayot va ijod yo'li XIX asrning oxirgi choragi va XX asrning birinchi yarmidagi ijtimoiy-siyosiy va adabiy jarayonlarning g'oyatda murakkab davrida, sharoitda kechdi. Yigirma yilga yaqin madrasa ta'limini olgan, amirlik tuzumini hamda keyingi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni ich-ichidan bilgan, ba'zan qatag'onliklar va kamsitishlarga uchragan bu ulkan adib o'z asarlarida xalq hayotini butun murakkabliklari bilan badiiy tasvirlash orqali tarix va davrni o'ziga xos ravishda birlashtirib, XX asrning avvalida shakllana boshlagan yangi adabiyotning asoschilaridan biri, yirik adabiy siymo sifatida bo'y ko'rsata oldi. Shuning uchun ham uning g'oyatda murakkab ijodi va faoliyatiga bir nuqtadan bir xilda baho berish mumkin emas.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. O'tgan asrning 90-yillariga qadar ayniyshunoslikda ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Shu bilan birga bir qator ishlarda o'tgan tuzum mafkurasining nuqtai nazari, adabiy-tanqidiy qarashlarining ruhi yetakchilik qildi, ularda asarlari poetikasini o'rganishdan ko'ra yozuvchining u yo bu tuzumga munosabati masalalariga urg'u beriladi. Demokratiya va oshkoralik atalgan yillarda ko'plab ijodkorlar qatori S.Ayniy ijodiga ham noxolisona munosabatda bo'lindi, okibatda bir necha yillar davomida uy meziya e'tiborsiz qoldi, asarlari chop etilmay kelindi, mavjudlari darsliklardan chiqarildi. Yu. Fuchik, L.Aragon, K.Fedin, L.Leonovlar e'tirof etgan, qolaversa, davrimizning buyuk adibi Ch.Aytmatov ustoz sanagan adib har kuni tug'ulavermaydi. Shunday ekan, endilikda badiiy so'z shukuhini chuqur his qilib asarga yaxlit estetik hodisa sifatida qarab, jahon adabiyotshunosligining yutuqlari asosida S.Ayniy ijodini xolisona o'rganishga kirishsak, ulkan adibimizning ruhini yod va shod etgan bo'lardik.

O'zbekiston va Tojikistonda Sadriiddin Ayniyning ilmiy-adabiy merosini o'rganishda jiddiy natijalarga erishildi. Adabiyotshunoslikning o'ziga xos ayniyshunoslik yo'nalishi yuzaga keldi. Shunga qaramay, adib ijodining hamma jihatlarini har tomonlama o'rganilgan deya olmaymiz. Hatto alloma adibning sakkiz jildlik "Asarlar" to'plami nashr etilganidan (Toshkent: 1963-1968 yillar) keyingi ellik-oltmish yil davomida birorta ham jiddiyroq tadqiqot yaratilmadi. Hozirgi kunda tarixshunoslik, manbashunoslik va adabiyotshunoslikning tekshirish uqlari yanada kengaygan, ilmiy-adabiy hodisalarga yangicha ilmiy metodologiya asosida munosabatlar va ilmiy yondashuvlar qaror topgan bugungi kunda olimlik, tarixchilik, yozuvchilik va fan-madaniyatga bo'lgan fidoiylik iste'dodini o'zida to'la ravishda mujassamlashtira olgan bu ulkan san'atkor ijodini chuqur va har tomonlama tadqiq etish, ilgari tadqiqotchilarinng diqqatidan chetda qolgan yoki o'rganish imko-niyati bo'lmagan jihatlariga alohida e'tibor qaratish zarur.

Ma'lumki, Sadriiddin Ayniy ijodi amirlik tuzumi davrida Buxoro ilmiy-adabiy muhitida shakllandi. Bu davrda o'zbek va fors-tojik tillarida, hatto arab tilida o'nlab ijodkorlar ijod qilayotgan, adabiyotga u bilan birga va undan keyinroq yana bir guruh iste'dodli yoshlar kirib kelgan edi. Bu ijodkorlarning muayyan qismi sho'rolar davrida qat'on qilinganligi (bular orasida Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Muso Saidjonov singari mashhurlari ham bor edi) yoki ularning ijodi mafkuraviy jihatdan noloyiqligi sababli Sadriiddin Ayniy ijodi ana shu adabiy muhitdan ajratib olinib, bir tomonlama talqin qilindi yoki uning qariyb yirma-yigirma besh yillik adabiy faoliyati deyarli o'rganilmadi va yashirib kelindi.

Sadriiddin Ayniy nafaqat mashhur yozuvchi, adabiyotshunos va tarixchi olim, balki fan tashkilotchisi va yirik jamoat arbobi sifatida ham tanilgan shaxsdir. Mamlakatda

yetuk, iste'dodli va salohiyatli kadrlarni tayyorlash, ularni o'qitish, ta'lim-tarbiya berish, yangi o'quv darsliklarni yozish, nashr ettirishda faollik ko'rsatgan. U Buxoro, Samarqand, Toshkent va umuman o'lkamizning turli hududlarida yangi tipdagi maktablar ochish, ularni o'quv adabiyotlari bilan ta'minlash va ta'limni rivojlantirish ishlarida ham samarali faoliyat olib borgan

Anglash mumkinki, o'zining fuqarolik pozitsiyasi nuqtai nazaridan Ayniy xalq orasida ma'rifat, ma'naviyat, adabiyotga oshnolik orqali ziyo tarqatish, jamiyatdagi ijtimoiy illatlardan hisoblangan isrofgarchilik, maishatparastlik va boshka nojo'ya urf-odatlariga qarshi kurash va umuminsoniy qadriyatlarni rad etmagan holda ma'naviy qadriyatlarni barqarorlashtirishga oid ko'plab makola, felyetonlar bilan davriy matbuotga chiqish qilgan.

Sadriddin Ayniyning tojik adabiyoti, tarixi va madaniyati rivojiga qo'shgan hissasi va xizmatlari uchun 1997 yilda Tojikiston Prezidenti Emomali Rahmon tomonidan "Tojikiston Qahramoni" unvoni bilan taqdirlandi. Adib S.Ayniyning ilmiy merosi va barkamol asarlari insoniyat ma'naviy xazinasidan munosib joy olgan.

Ma'rifatparvar adib, yirik olim va jamoat arbobi, o'z ijodi bilan maktab yaratgan Sadriddin Ayniyning ilmiy merosi va ijtimoiy faoliyati dunyo ilmiy jamoatchiligi tomonidan munosib e'tirof etilgan. Buxorodagi jadidchilik harakatida faol qatnashish barobarida murakkab tarixiy jarayonlarning ishtirokchisi sifatida faoliyat olib borgan Sadriddin Ayniyning tarix fani taraqqiyoti hamda badiiy adabiyotni rivojlantirishga qo'shgan hissasi va kelajak avlodlarga o'rnatilgan bo'lavchi xizmatlari inobatga olinib, u 2001 yilda O'zbekistonning "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan mukofotlangan.

2003 yilda Sadriddin Ayniy tavalludining 125 yilligi munosabati bilan "O'zbek tili va adabiyoti" jurnalida Sadriddin Ayniyga bag'ishlab, taniqli adabiyotshunos olimlar T.Mirzayev, B.Valixojayev, R.Orzubekov, A.Hayitmetovlar o'z maqolalarini chop ettirdilar. 2018 yilda esa Sadriddin Ayniy tavalludining 140 yilligiga bag'ishlangan xorij olimlari ishtirokida Samarqand va Buxoroda ilmiy-amaliy anjuman o'tkazildi, unda yetmishdan ortiq olimlar, yozuvchi va tarixchilarning maqolalari e'lon qilindi.

2004-yilda ayniyshunoslik tarixida o'ziga xos ahamiyatga ega ikki tadbir tashkil qilindi. Bu sohada professor R.J.Vohidov tashabbuskor bo'lganini alohida qayd etish o'rinlidir. Buxoro davlat universitetida "Sadriddin Ayniy she'riyatida anana, ijodiylik va badiiylik" mavzuida xalqaro ilmiy konferensiya tashkil etildi. Ilmiy anjumanda tojikistonlik akademiklar N.Salimov, Kamol Ayniy, professorlar A.Kucharov, X.Shodiqulov, Sh.Raxmonov, uzbekistonlik akademik B.Vapixojayev, professorlar N.Komilov, Q.Jurayev, R.Orzibekov, B.Yo'ldoshev, H. Abdullayev, M.Jurayev, I.Xaqqulov, shuningdek buxorolik R.Vohidov, O.Safarov, M.Maxmudov kabi taniqli adabiyotshunoslar ustod Ayniy she'riyatining xilma-xil muammolariga oid ma'lumotlar bilan qatnashdilar. Anjuman materiallari "Barxayot she'riyat" nomi ostida alohida majmua sifatida nashr etildi.

Xuddi shu yilning o'zida professorlar R.J.Vohidov va M.Maxmudov hamkorlikda "Ustod Sadriddin Ayniy saboqlari" nomli adabiy, axloqiy-an'anaviy o'yarlardan tarkib topgan kitoblari bosilib chiqdi. Kitob muqaddima, uch fasl va xulosadan iborat. Professor R.J.Vohidov ayniyshunoslikdagi tadqiqotlari bilan o'zbek adabiyotshunosligida ustod Ayniy ijodiy me'rosini istiqbol manfaatlariga mos o'rganishni boslab bergan olimdir.

Mustaqillik yillarida yaratilgan kollektiv monografiyalarda Sadriddin Ayniyning shaxsiyati, ijtimoiy-siyosiy faoliyati, ijodi va boy ilmiy merosi, uning Buxorodagi jadidchilik faoliyati, tarixnavuslik iste'dodi haqida anchagina ma'lumotlar jamlangan. Jadidchilik harakati mohiyatini ochib berishda F.Qosimov, D.Alimova, S.A'zamxojayev, Q.Rajabov, H.To'rayev, U.Rashidov, B.Hasanov, Sh.Hayitov, L.Muhammadjonova, G.Ostonova, N.Mahkamova, K.Raxmonov, R.Tursunov, F.Bobojonova, D.Jamolova kabi tarixchi olimlar hamda B.Valixojayev, S.Aliyev, B.Qosimov, O.Safarov, R.Vohidov, I.Haqqulov, U.Dolimov, N.Naimov singari adabiyotshunoslarning asarlarini sanab o'tish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018 yil Buxoroga tashrifida «Darhaqiqat, o‘tmishda qancha-qancha sinov va qiyinchiliklarga duch kelmasin, Buxoroi sharifning ilm-ma‘rifat, madaniyat va san‘at daryosi hech qachon to‘xtagan emas. Bu ko‘hna yurtida tug‘ilib ijod qilgan Ahmad Donish, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo‘jayev, Sadridin Ayniy singari ma‘rifat fidoyilarining ibratli hayoti bugungi kunda ham yurtimizda yangi jamiyat barpo etish, barkamol avlodni tarbiyalash, mamlakatimizni yuksaltirishda bizga beqiyos kuch bag‘ishlab kelmoqda» deb, aytgan ibratli fikrlari bugungi kunda o‘z tasdig‘ini topmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning oqilona siyosatlari sabab qo‘shni mamlakatlar, jumladan Tojikiston bilan o‘zaro do‘stlik va hamkorlik aloqalari mustahkamlanib bormoqda. O‘zaro qo‘llab-quvvatlash, birgalikdagi sa‘y-harakatlar tufayli mamlakatlarimiz va xalqlarimiz o‘rtasidagi ko‘p asrlik do‘stlik rishtalari, umumiy tarix, ma‘naviy va madaniy qadriyatlarga asoslangan an‘anaviy yaqin va yaxshi qo‘shnichilik aloqalari mustahkamlanayotgani mamnuniyat va shukronalik hissini uyg‘otadi. Buning amaliy isbotini boshqa ko‘plab samarali ishlar qatori hukumatning qarori bilan Sadridin Ayniy uy-muzeyining ta‘mirlanishida ham ko‘rish mumkinki, aynan shu e‘tibor adabiy aloqalar va hamkorlik munosabatlarining yanada yaxshilangani barobarida, yurtimizda o‘zaro do‘stlik va bag‘rikenglikning ustuvor ekanligidan dalolat beradi.

Bugungi kunda davlatlar o‘rtasidagi munosabatlar yangi bosqichga ko‘tarildi. Aynan Sadridin Ayniy singari buyuk ijodkorlar ikki davlat xalqlari birlashishida o‘z hissalarini qo‘shganlar. Ortda qolgan yillar davomida S.Ayniy to‘umrining oxirigacha Buxoro, Samarqand, Toshkent, Dushanbedagi turli o‘zbek, tojik, rus va boshqa qardosh xalqlar adabiyoti va matbuoti xodimlari, shoir va tarjimonlar, yozuvchilar bilan o‘zaro yozishmalar, aloqalarini yil sayin kengaytirib, mustahkamlab bordi.

2018 yil 15 aprel kuni uy-muzeyda ustoz Sadridin Ayniyning 140 yillik yubileyi katta tantana tarzida nishonlangan. «Mana shu yubiley munosabati bilan uy-muzeyda qo‘shimcha ekspozitsiyalar ochildi, mana bu qo‘lyozma, kitoblar, adibga tegishli shaxsiy hujjatlar qayta tashkil etildi. Ayniy uy-muzeyini ta‘mirlash uchun O‘zbekiston hukumati tomonidan 300 million so‘m (37 ming dollar) mablag‘ ajratiladi. «Muzey to‘liq ta‘mirdan chiqariladi, tartibga keltiriladi, obodonlashtirish ishlari amalga oshiriladi. Konsepsiya ishlab chiqilgan. Yodgorlik majmui tanib bo‘lmas darajada o‘zgaradi, chiroy ochadi. Muzeyga tashrif buyuradigan odam o‘tmishga qaytgandek, hayratda qolishi tabiiy. Axir dunyo tan olgan olim hayot ijodi va o‘tmishdagi voqealar bilan yaqindan tanishish imkoniyati har doim bo‘lavermaydi.

Umumiy hisobda, adib Sadridin Ayniy ushbu uyda qariyb 35 yil, Sadridin Ayniy ushbu uyda 1954 yil may oyigacha yashab, ijod qilgan. Shundan so‘ng og‘ir xastalikka chalinib, davolanish uchun Tojikistonga borishga majbur bo‘lgan. Dushanbeda ikki oy yashab, 15 iyulda vafot etgan. Sadridin Ayniy Dushanbeda, Ayniy nomidagi bog‘da dafn etilgan. Darhaqiqat, Sadridin Ayniy uy-muzeyi azaldan do‘stu qardosh bo‘lgan o‘zbek va tojik xalqlarini bir-biriga yaqinlashtiruvchi, ularni hamisha bog‘lab turuvchi muqaddas maskandir. Ushbu boy merosning asosini do‘stligu birodarlik, xayrxohlik, yaxshilik va boshqa oliy insoniy fazilatlar tashkil etadi. Buyuk ajdodlarimizning vorisi bo‘lish esa bugungi avlod zimmasiga juda katta mas‘uliyat yuklaydi. Ulug‘ allomalarimizning bebaho merosini chuqur o‘rganishimiz, ayniqsa, yoshlarga o‘rgatishimiz lozim. Zero, bu bizning umumiy tariximiz. Bu bilan nafaqat faxrlanishimiz, balki unga munosib bo‘lishimiz kerak. Bu an‘analarning bari ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlarda mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

2019 yilda Samarqand davlat muzey-qo‘riqxonasi, Xalq deputatlari viloyat Kengashi va viloyat hokimligining “Ovozi Samarqand” gazetasi hamrohligida mashhur yozuvchi va jamoat arbobi Sadridin Ayniy tavalludining 141 yilligi keng nishonlandi va alohida ikki tilda, ham o‘zbek ham tojik tilida adib ilmiy-ijodiy faoliyatiga bag‘ishlab kitob nashr qilindi.

Ulkan sanatkor Sadriddin Ayniy ijodi va faoliyatini yangicha mezonlarda o'rganish, u qoldirgan bebaho ilmiy va adabiy merosni har tomonlama tadqiq etish, uni nashr qilish bilan bog'liq yana ko'plab muammolar borki, bugungi kunda qilinayotgan, tadqiq etilayotgan va o'rganilayotgan ilmiy ishlar, nashr qilinayotgan kitoblar, monografiyalar, maqolalar, ularning yechimiga bag'ishlangan dastlabki qadamlardir.

Adib Ayniynng hayoti, faoliyati va merosining ahamiyati haqida turli tillarda ko'pgina tadqiqotlar yaratilgan, nomzodlik va doktorlik dissertasiyalari yoqlangan. Amalga oshirilgan ishlarni inkor etmagan holda, mustaqillik davrida bu alloma-adibning ko'p qirrali ilmiy-adabiy merosini milliy istisloq g'oyasi mezonlari asosida qaytadan kashf etish lozimligini ta'kidlab o'tish joiz. Zero, O'zbekiston Fanlar Akademiyasining faxriy a'zosi, Tojikiston Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zosi va birinchi Prezi-denti, xizmat ko'rsatgan fan arbobi, Davlat mukofoti sovrindori, filologiya fanlari doktori, professor Sadriddin Saidmurodxo'ja Ayniynng o'zbek va tojik tillarida yaratgan boy ilmiy-adabiy mero-si shu tillarla so'zlashuvchi xalqlarning mushtarak boyligi sifatida yangi mezonlar asosida kashf etishga tamomila haqlidir.

Sadriddin Ayniyning boqiy merosi, jonajon Vatanimiz, azaldan bir havodan nafas olib, bir irmoqdan suv ichib, g'am-tashvish va shodliklarini baham ko'rib kelgan, shoirlar «bir baytning ikki satri», «bir daryoning ikki irmog'i», «bir kitobning ikki sahifasi», «bodomning ikki mag'zi» deya ta'riflagan xalqlarimiz uchun komillik va do'stlik manbalaridan biri sifatida, yoshlarimizning barkamol voyaga yetishlariga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki O'zbekiston Fanlar akademiyasining faxriy a'zosi, Tojikiston Fanlar akademiyasining akademigi va birinchi prezidenti, Tojikiston Qahramoni, O'zbekiston va Tojikistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi, Davlat mukofoti sovrindori, Vatanimizning ulkan mukofoti – “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni sohibi, filologiya fanlari doktori, professor Sadriddin Ayniyning o'zbek va tojik tillarida yaratgan boy ilmiy-ma'naviy va tarixiy merosi shu tillarda so'zlashuvchi xalqlarning mushtarak boyligi sifatida yangicha metodologiya asosida o'rganishga tamomila haqlidir.

Tavsiyalar. Mashhur adib va akademik Sadriddin Ayniy tavalludiga 2028 yili 150 yil to'lishi munosabati bilan uning ilmiy-ma'naviy merosiga, tarix, manbashunoslik va tarixshunoslik sohalariga qo'shgan hissasiga bag'ishlab O'zbekiston va Tojikiston davlatlari hamkorligida Buxoro va Samarqand shaharlarida xalqaro ilmiy anjuman o'tkazish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar

1. Айний С. Бухоро инкилоби тарихи учун материаллар. – Москва : СССР халқлари марказий нашриёти, 1926.

2. Айний С. Куллар. / Асарлар. 8 жилдлик. 1-жилд. Т: Ўздавнашр, 1963.

3. Айний С. Қисқача таржимаи ҳолим. / Асарлар. 8 жилдлик. 1-жилд. Т: Ўздавнашр, 1963.

4. Садриддин Айний. Таърихи амирони манғитияи Бухоро. – Тошкент: Туркистон давлат нашриёти, 1923.

5. Айний С. Муқанна исёни. Т: Фан, 1994.

6. Мирзаев Т. Садриддин Айний ижодини ўрганишнинг айрим масалаларига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2003. № 5. – Б. 3-4

7. Валихўжаев Б. Устод Айний мероси // Ўзбек тили ва адабиёти. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2003. № 5. – Б. 13-17;

8. Ҳайитметов А. Забардаст навоийшунос // Ўзбек тили ва адабиёти. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2003. № 5. – Б. 18-21;

9. Орзибеков Р. Садриддин Айний ва XX аср ўзбек адабиёти // Ўзбек тили ва адабиёти. // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2003. № 5. – Б. 26-29.

10. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Илмий муҳаррир: М.Жўраев. – Тошкент: Шарқ, 2000;

11. Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости. Научный редактор: Р.Раджапова. – Тошкент: Шарқ, 2000;

12. Самарқандда Айнийшунослик / Айнийшиносӣ дар Самарқанд. Устод Садриддин Айнийнинг 141 йиллигига бағишланади. – Тошкент: VNESHINVESTROM, 2019. 232